

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۳/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۹/۰۸

فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود

سال نهم، شماره ۳۶، زمستان ۱۳۹۴

تحلیل محتوای کتب درسی دینی دوره متوسطه با تأکید بر رویکرد تربیتی محبت اهل بیت علیهم السلام

زهره متقی *

کمال نصرتی هشی **

محمد نجفی ***

چکیده

محبت اهل بیت علیهم السلام در دین اسلام - به ویژه در مذهب شیعه - راهبردی واجب در زندگی و استراتژی تربیتی به شمار می آید. در این پژوهش با روش تحلیل محتوا، این مقوله در کتب دینی دوره متوسطه بررسی شده است. از این رو در آغاز، پس از بیان چارچوب نظری براساس اسناد قرآنی و روایی، مؤلفه های قابل ارزیابی در قالب اصول، ویژگی و کارکردها استنتاج گردیده و بر اساس آن، تحلیل محتوایی و تفسیر مضامین انجام شده است.

واژگان کلیدی

محبت اهل بیت علیهم السلام، تربیت معنوی، تحلیل محتوا، تعلیم و تربیت اسلامی.

* دانشجوی دوره دکتری دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول) (Rozita2518@gmail.com)

** دانشجوی دوره دکتری دانشگاه اصفهان.

*** استادیار و عضو هیئت علمی گروه علوم تربیتی دانشگاه اصفهان.

مقدمه

در حوزه معرفت دینی، گرایش به عرصه‌های فرامادّی و فراحسّی، عمده‌ترین گرایش انسان و نیاز معنوی او، یکی از اساسی‌ترین نیازهای بشری تلقی می‌گردد. از این رو انسان باید در کنار همه قابلیت‌ها و توانایی‌های جسمانی و مادّی در جهت پیشرفت به تکامل معنوی نایل شود. در نظام تعلیم و تربیت جامعه‌ای که اهداف و آرمان‌های تربیتی آن براساس اندیشه‌های دینی و ارزش‌های اسلامی پایه‌گذاری شده است نیز یکی از اهداف مهم نظام تعلیم و تربیت، تربیت معنوی فراگیر و هدف‌گذاری آن در جهت ارتقای مذهبی و اخلاقی است. لازمه تصمیم‌گیری برای معنوی‌سازی فرایند آموزشی و مبادرت به آن، پرداختن به مؤلفه‌های تربیت معنوی در حیطه تعیین اهداف و فرایند یادگیری، یادگیرنده، رفتار معلمی و بالأخره محتوای آموزشی است که نیاز به فعالیت‌های علمی و پژوهشی بیشتر در این عرصه را دارد که بتواند راهبرد تصمیم‌گیری‌های آموزشی و تربیتی مناسب را به کارگیرد. محبت اهل بیت علیهم‌السلام یکی از مهم‌ترین راهبردهای تربیتی قرآنی است که علاوه بر مبانی اعتقادی، در مبانی رفتاری هم مطرح است و یکی از مؤلفه‌هایی است که تربیت معنوی اسلامی را امکان‌پذیر می‌کند.

محبت اهل بیت علیهم‌السلام با ارزشی معادل رسالت نبی مکرم اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، یکی از عوامل اصلی برای گرایش انسان به معصومین علیهم‌السلام و قرارگرفتن در مراحل گوناگون الگوپذیری از آنان، به شمار می‌آید. این راهکار تربیتی اسلام متربی را در راهی قرار می‌دهد که وجوب محبت او را به شناخت می‌رساند و شناخت این محبت را به مودت و الگوپذیری از این شخصیت‌های متعالی قرار می‌دهد. بنابراین محبت هم راهبردی تربیتی و هم ضمانت اجرایی برای نتایج است؛ افزون بر آن که از نظر فکری و اعتقادی، یک موضع اساسی برای «مؤمن» و شرط عمده برای تحقق «ایمان منبعث از توحید» شمرده می‌شود.

از این رو یکی از ویژگی‌های مهم برنامه آموزشی مطلوب در دوره متوسطه با نگرشی معنوی، پرداختن به این موضوع در متون درسی دینی این دوره به شمار می‌رود. توجه به این موضوع می‌تواند به عنوان یک هدف در برنامه درسی معنوی مطرح و به اشکال مختلف قادر است به عنوان یک اصل مهم در فرایند یادگیری و آموزش و ارتباط عاطفی بین فراگیر و معلم مؤثر باشد. در این میان منابع علمی و کتب درسی به عنوان یک مؤلفه اساسی و عمده، در فرایند آموزشی حائز اهمیت است و محتوا و مباحث مطرح شده در آن نماینده اهداف کلی و مقاصد تربیتی است. در این میان کتب دینی، جایگاهی ویژه دارند.

در این راستا، رویکرد محبت اهل بیت علیهم‌السلام که به ویژه در حوزه مذهب‌شناسی شیعی از ارزش

و اهمیت والایی برخوردار است می‌تواند به مثابه یک نظریه تربیتی و یک عامل تأثیرگذار در جهت‌گیری‌های معنوی انسان مؤمن مورد ملاحظه قرار گیرد.

از آن‌جا که اصل محبت اهل بیت علیهم السلام هم در مبانی نظری و اعتقادی و هم در رویکرد عملی و تربیتی حائز اهمیت و دارای آثار و پیامدهای تربیتی و انسان‌سازی است، در این پژوهش، کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه بر اساس میزان توجه به این مقوله بررسی می‌شود و تلاش شده از نظر جهت‌گیری مفاهیم، مضامین و پیام‌های مربوط به اصل ضروری محبت معصوم علیه السلام مورد تحلیل قرار گیرد. گفتنی است دوره متوسطه از این نظر واجد اهمیت است که افراد در آن، اگرچه ممکن است از نظر رشد عاطفی به سطوحی بالا از عواطف و احساسات دست یابند و کتب دینی از جهت جایگاه ویژه در تربیت معنوی مورد توجه است، اما از نظر کیفی نسبت به مراحل پیشین، جنبه تفکر منطقی در آنان تقویت شده و لذا زمینه تربیت عاطفی مبتنی بر عقلانیت و خردورزی برای آنها بیشتر فراهم می‌گردد.

بنابراین مسئله مورد نظر این پژوهش را می‌توان در قالب این سؤال مطرح کرد که در کتب درسی دینی دوره متوسطه، به چه میزان به موضوع محبت معصومین علیهم السلام در راستای تربیت معنوی فراگیران پرداخته شده است؟

روش تحقیق و ابزار گردآوری داده

این پژوهش با رویکرد کیفی و شیوه تحلیل محتوا انجام شده است. تحلیل محتوا به عنوان یک فن پژوهش برای توصیف عینی، نظام‌دار و کمی محتوای رسانه ارتباطی تعریف شده است (بورگ و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۳۲). از این‌رو شامل یک تحلیل نظام‌دار از متن و بر اساس کدگذاری در تحلیل محتوا بر اساس مفاهیم و معانی مورد نظر و عملیاتی نمودن متغیرها صورت می‌گیرد. بنابراین، محقق به پالایش مفاهیم می‌پردازد و ارتباط موجود میان مفاهیم را به دست می‌آورد و از طریق کدگذاری یا طبقه‌بندی مفاهیم مورد نظر، به عملیاتی کردن بررسی محتوا دست می‌یابد. مثلاً در این روش می‌توان برنامه سخنرانی فرد سیاسی یا تلویزیون را بر اساس آزادی‌خواهانه یا محافظه‌کارانه کدگذاری کرد یا همین کار را برای احادیث حضرات معصومان علیهم السلام را از حیث سند به سند قوی و ضعیف انجام داد.

در کدگذاری محتویات باید دقت لازم داشت؛ زیرا ممکن است کلمات افراد به گونه‌ای بیان شده باشد که حالت مبهم و دوپهلوی داشته باشد و به سادگی نتوان مقصود آن را تشخیص داد، به‌ویژه سیاستمداران از کلمات دوپهلوی بسیار استفاده می‌کنند. در متون دینی نیز تشابهاتی وجود دارد؛ مانند آیات متشابه قرآن که موجب گمراهی افراد کم‌خرد شد. بنابراین، نباید

مقالات سردبیر مجله خاص را هم به آزادی خواهانه و هم محافظه کارانه توصیف و کدگذاری کرد. باید ویژگی‌ها به گونه‌ای تنظیم شوند که مانع الجمع باشد و صفات پنهانی و مستتر آن مورد توجه قرار گیرد.

برای توضیح این بحث، به مباحث محتویات قرآنی می‌پردازیم. از جمله مباحثی که از دیرباز اذهان مفسران قرآن را به خود مشغول ساخته، مفاهیمی همچون «بطن قرآن» است. ظاهر قرآن برای افرادی که به زبان عربی تسلط دارند، قابل فهم است و به آن محتویات آشکار اطلاق می‌گردد؛ ولی معانی قرآن منحصر به همین ظواهر نیست، بلکه لایه‌های زیرینی از معانی در قرآن وجود دارد که حاوی محتویات پنهان آن است. بنابراین، برای به دست آوردن لایه‌های پنهان و زیرین معانی قرآن، دقت و تخصص لازم است. در تحلیل محتوای سایر متون نیز لایه‌های پنهانی از معانی وجود دارد که نیاز به تأمل بیشتر دارند. به ویژه در زمان کدگذاری محتویات، باید به اهداف پنهانی که مترتب بر این محتویات است، توجه کرد.

در این پژوهش، کتاب‌های دینی دوره متوسطه که بیشترین ارتباط را با موضوع تربیت معنوی فراگیران در این مقطع آموزش خاص دارند، انتخاب گردید.

ابزار اندازه‌گیری در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات، چک‌لیست تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دینی دوره متوسطه است. چارچوب نظری و مؤلفه‌ها این چک‌لیست در مجموع با مراجعه به منابع دینی اصیل و معتبر مانند آیات قرآن کریم، احادیث و روایات معصومین علیهم‌السلام و تفاسیر، شروح و تأویلاتی که مربوط به این دو تهیه و البته از تحلیل متون تربیتی برگرفته از آرا و نظریات متفکران اسلامی نیز استفاده شده است.

با توجه به نتایج بررسی و تحلیل، در این فرم، دو مؤلفه اصلی در ارتباط با مفاهیم مرتبط با مقوله محبت معصوم علیه‌السلام تعیین شده که عبارت‌اند از:

الف) موارد کلی، اصول و ویژگی‌های محبت معصوم علیه‌السلام؛

ب) آثار، کارکردها و پیامدهای مثبت مربوط به محبت معصوم علیه‌السلام.

برای هرکدام از این دو مؤلفه، مؤلفه‌های فرعی دیگری نیز تعیین گردیده که عبارت‌اند از:

۱. مؤلفه‌های مربوط به موارد کلی، اصول و ویژگی‌های محبت معصوم علیه‌السلام: معنا و مفهوم

محبت معصوم علیه‌السلام، ضرورت کلی محبت معصوم علیه‌السلام برای انسان، حقوق فراگیر معصومین علیهم‌السلام

بر تمام انسان‌ها و بر مؤمنان به طور خاص، مسئولیت‌ها و وظایف مردم نسبت به معصوم علیه‌السلام،

شرایط و زمینه‌های وصول به محبت، ارتباط توحید با ولایت مبتنی بر محبت، توصیف و

تبیین دوستی با معصوم علیه‌السلام، تفکر و تدبیر در شئون و ارزش‌های معصومین علیهم‌السلام، ضرورت پیروی

از معصوم علیه السلام، احترام به آنان، ایجاد حس کنجکاوی نسبت به زندگی معصومان علیهم السلام، ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری معصومان علیهم السلام، ویژگی‌های معاندان و دشمنان اهل بیت علیهم السلام، نشانه‌های دلبستگی و ارتباط عاطفی با معصوم علیه السلام.

۲. مؤلفه‌های مربوط به آثار، کارکردها و پیامدهای مثبت مربوط به محبت معصوم علیه السلام:
اهداف امامت و ولایت مبتنی بر محبت، نقش و جایگاه معصومان در زندگی انسان، تأثیر محبت معصوم علیه السلام بر روابط بین انسان‌ها، تعریف و تمجید از معصومان علیهم السلام، تأثیر وجود معصوم در عالم تکوین، فواید و نتایج دوستی معصومان علیهم السلام در هنگام مرگ، در عالم برزخ و در آخرت، توسل به معصوم علیه السلام در استجاب دعا، نقش دوستی معصوم علیه السلام در دوری از گناه، رشد احساس تعلق به فرهنگ اهل بیت علیهم السلام، استفاده از مواعظ و نصایح معصومان علیهم السلام در زندگی، تقویت روحیه انتظار و آمادگی برای ظهور حضرت مهدی علیه السلام، حق طلبی و ظلم‌ستیزی با الگوپذیری از معصوم علیه السلام، ذکر احادیث و روایات معصومان علیهم السلام، امر به معروف و نهی از منکر برگرفته از زندگی آن بزرگواران علیهم السلام، نقش محبت و دوستداری آنان در قبولی عبادات، نفی دشمنی با معصومان علیهم السلام، آسیب‌ها و پیامدهای منفی ارادت و محبت نداشتن به آنان.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، همین چک‌لیست یا فهرست مؤلفه‌های مربوط به دو مؤلفه اصلی مرتبط با مقوله محبت معصوم علیه السلام است. واحدهای تحلیل در کتاب‌های درسی، مفهوم، مضمون یا کلمه است که با خواندن محتوای کتاب‌ها، هر عبارتی که حاوی مفهوم، مضمون و یا کلمه مربوط به هر کدام از مؤلفه‌هاست، مشخص شده و فراوانی آنها شمارش شده و سپس با گزارش فراوانی و میانگین آنها، مورد پردازش و تحلیل قرار می‌گیرد.

برای روایی محتوایی و صوری مؤلفه‌های چک‌لیست، براساس نظریات متخصصان و صاحب‌نظران حوزه و دانشگاه، با انجام اصلاحاتی، موارد دیگری نیز به آن افزوده شد. برای دستیابی به ثبات لازم بین دیدگاه‌های ارزیابان محتوای کتاب‌ها و پایایی ابزار اندازه‌گیری، محاسبه ضریب توافق نظرات آنان و به دست آمدن مقدار ۰/۸۲ پس از مطالعه جداگانه نمونه‌هایی از کتاب‌ها توسط دو نفر از افراد صاحب‌نظر، می‌تواند مورد تأیید قرار گیرد؛ زیرا گویای هماهنگی و ثبات لازم بین نظرات آنهاست.

چارچوب نظری

چارچوب نظری این بحث مبتنی بر یک نگرش منسجم است که براساس آن محبت اهل بیت علیهم السلام هم به عنوان یک خط مشی در زندگی و هم به عنوان یک رویکرد تربیتی قابل بررسی است.

در آموزه‌های تربیتی اسلام، غایت نهایی آفرینش انسان، کمال در تربیت آدمی و نزدیکی به خط استاندارد با اخذ یک خط مشی تربیتی و یا «استراتژی حیات انسانی» است که تنها شناخت و گزینش مطلوب این استراتژی و عمل بر مبنای آن، می‌تواند رستگاری و تربیت یافتگی انسان را تضمین کند. این استراتژی بر مبنای آیات و روایات، حبّ الهی و محبتّ به خداست. در تبیین این موضوع، می‌توان گفت یکی از غایات تربیت اسلامی تربیت معنوی است و آن زمانی تحقق می‌یابد که انسان، خداوند یگانه را مالک و مدبّر خویش می‌گیرد. تنها سرسپاری واقعی به مالکیت و تدبیر اوست که می‌تواند آدمی را به تعالی و فلاح رهنمون سازد. با توجه به مفهوم ربوبیت خدا و مالکیت و مدبّریت او، می‌توان تربیت حقیقی را شناخت خدا به عنوان ربّ یگانه انسان و جهان و برگزیدن او به عنوان ربّ خویش و تن دادن به ربوبیت او و تن زدن از ربوبیت غیر دانست (باقری، ۱۳۸۰: ۴۴)؛ بر مبنای تعریف یادشده، انسانی که مشتاق پیمودن طریق تربیت است، باید از مراحل سه‌گانه آن - یعنی شناخت ربوبی خداوند (مالکیت و تدبیر)، انتخاب و گزینش او به عنوان ربّ خویش و عمل به این گزینش به صورت تن دادن به ربوبیت خدا و تن زدن از ربوبیت غیر - گذر کند. برای پیمودن این مسیر و وصول به هدف غایی حیات و تربیت، مؤثرترین و کارآمدترین استراتژی و راهبرد، همان محبتّ به خداوند سبحان است.

مفهوم محبتّ - آن‌گونه که مرحوم فیض کاشانی توصیف می‌کند - عبارت است از میل و گرایش طبیعت و سرشت انسان، نسبت به موجود دارای لذّت و حلاوت. اگر این میل و گرایش، شدّت پیدا کرد و تقویت گردید، عشق نامیده می‌شود (فیض کاشانی، ۱۴۰۳: ج ۸، ۸). خداوند متعال از جهت آن که موجودی کامل و غنیّ مطلق است و غرض و مقصدی خارج از ذات خویش ندارد، مخلوقات را آفرید تا همواره آیه و نشانه او باشند و هر موجودی از نظر وابستگی و تعلق به خالق خویش، محبوب واقعی و تکوینی او خداوند است. اشاره‌های قرآن به این‌که هر موجودی به تسبیح، تقدیس و ستایش خداوند مشغول است، دلیل آشکاری است بر آن که حبّ خداوند متعال در ذات هر موجودی سرشته است و او با تمام وجود، خدا را می‌طلبد. امام سجاد علیه السلام نیز در دعای اوّل صحیفه سجّادیه، به این مطلب اشاره دارد که خداوند موجودات را از نیستی به هستی آورد و در راه محبتّ خود برانگیخت.

انسان نیز که بالقوه، کامل‌ترین و جامع‌ترین آفریده الهی و مظهر تمام صفات جمال و جلال او به شمار می‌آید، از این امر مستثنی نیست. او برترین و متعالی‌ترین جلوه‌های عشق و محبتّ الهی را می‌تواند از خود متجلی سازد و طریقی به جز احساس دل‌بستگی حقیقی و محبتّ ورزیدن

به هستی بخش خود، برای او وجود ندارد و همان گونه که در روایات آمده است، حقیقت دین الهی و ایمان به خدا همانا حبّ به او و محبت و ورزیدن در راه او، معرّفی شده است (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۲: ج ۲۲، ۱۶۳). در روایتی دیگر، حقیقت ایمان، حبّ و بغض نامیده شده است؛ حبّ به خدا و در راه او و بغض نسبت به غیر خدا و راه غیر او (کلینی، ۱۴۰۵: ج ۲، ۱۲۵). در قرآن کریم، نشانه افراد با ایمان، شدت علاقه، دلبستگی و محبت آنان نسبت به خداوند، دانسته شده است:

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ﴾ (بقره: ۱۶۵)

افراد با ایمان، محبتشان به خداوند بیشتر است.

نگرش اسلام نسبت به جهان و انسان، نگرشی توحیدی بر پایه همگرایی و محبت است و اگر واگرایی، پراکندگی و انفصال مشاهده می شود، نسبت به عوامل و اوامر شیطانی، غیرتوحیدی و آمیخته با شرک و کفر است؛ زیرا حبّ نسبت به یک چیز همراه است با بغض نسبت به ضدّ آن. اگر نظام هستی براساس حبّ نهاده شده است، پس دین خدا نیز هماهنگ با این نظام، چیزی جز دوست داشتن و ملتزم شدن به لوازم آن نیست. از این رو اخلاق، سیاست، فرهنگ، اقتصاد و حقوق آن نیز بر بنیان حبّ گذارده شده است.

دین و مکتبی که هستی را عین حبّ می داند و جهان و انسان را نیز محکوم حبّ و دوستی دانسته است و خود نیز جز بر محبت نازل نشده است، رشد، تربیت و کمال انسانی را نیز لزوماً در پرتو حبّ توجیه می کند. بنابراین ضرورت دارد حیات انسان نیز هماهنگ با نظام هستی، بر محور حبّ بنا گردد، نگاه او به غیر از خود، محبت آمیز شود و راه او به سوی سعادت نیز همان طریق محبت در نظر گرفته شود.

اگرچه حصول حبّ در محبّ، نسبت به محبوب، یک علاقه روحی، نفسانی و باطنی نسبت به او تلقی می گردد و معلول درک، شناخت و آگاهی محبّ به ویژگی ها و کمالات محبوب است و با افزایش معرفت، عشق و محبت نیز افزون می گردد؛ اما با توجه به یکی از براهین توحید در قرآن کریم، اصل شناخت خداوند و ربوبیت او نیز متفرّع بر محبت آدمی و فطرت حبّی او نهاده شده است و در پی آن، انتخاب و گزینش خداوند به عنوان ربّ انسان و تن دادن عملی به ربوبیت او از طریق دوری جستن از ربوبیت غیر او نیز بر مبنای همین محبت و فطرت حبّی ارزیابی می گردد.

در تبیین مطلب یاد شده می توان گفت فطرت انسان، طالب کمال و جمال مطلق، ازلی و ابدی است و از هر چه که زوال و نیستی در او راه یابد، گریزان و بیزار است. آن چه موضوع و

محور عشق حقیقی و محبت راستین به شمار می‌آید، وجود متعالی و برتری است که هیچ‌گاه در او نیستی، کاستی و سستی یافت نخواهد شد. بالاترین رنج و عذاب فطرت آدمی از آن است که در این دنیا به هرچه دل می‌بندد و محبت او می‌گردد، سرانجام زایل و نابود می‌شود. بنابراین انسان ذاتاً در پی آن کمال و جمالی است که همیشگی بوده و همواره روشن به نور وجود و به دور از ظلمت عدم باشد. در این صورت است که روح انسانی ندای فطرت سر می‌دهد که ﴿اَتَى وَجْهَهُ وَجْهَى لِّلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ خَنيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ (انعام: ۷۹). به هر حال، فطرت انسانی از گرایش به سوی محبوبی که دارای جمال و کمال محدود و زوال‌پذیر باشد، ارضا و افتناع نمی‌گردد و ذاتاً روی به محبوبی می‌آورد که مطلق و نامحدود بوده و خالق هر جمال و کمال است. این گرایش، تعلق و محبت به خداوند را می‌توان به عنوان جهت‌گیری اساسی در زندگی مطلوب و حیات معنوی انسان به شمار آورد؛ زیرا تمام حرکات، سکنتات و رفتارهای او را تحت تأثیر قرار داده و می‌تواند آدمی را به هدف غایی و قرب الهی نایل گرداند؛ چرا که در مراحل عمده فرایند تکامل یافتن انسان، یعنی شناخت، گزینش و عمل، مهم‌ترین نقش را برعهده دارد.

اما خداوند متعال در عالم امکان، برای بندگان خود، وسایل و وسایطی قرارداده است که تنها از طریق آنان می‌توان به مقام بندگی، عبودیت، محبت و قرب الهی دست یافت. این افراد، همان پیامبران الهی و اولیای حق هستند که در رأس همه آنان، پیامبر اسلام حضرت محمد ﷺ و اهل بیت علیهم السلام او قرار دارند و دست یافتن به محبت حقیقی خداوند، تنها از راه دست‌یابی به محبت، مؤدت و متابعت آنان امکان‌پذیر است. از این رو در قرآن کریم از قول پیامبر خاتم ﷺ آمده است:

﴿إِن كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾. (آل عمران: ۳۱)

همچنین می‌خوانیم:

أَسَاسُ الْإِسْلَامِ حُبِّي وَحُبُّ أَهْلِ بَيْتِي. (امین‌زاده، ۱۳۷۸: ۹۷)

در فرازی از زیارت جامعه کبیره نیز آمده است:

مَنْ أَحَبَّكُمْ فَقَدْ أَحَبَّ اللَّهَ وَمَنْ أَبْغَضَكُمْ فَقَدْ أَبْغَضَ اللَّهَ. (قمی، ۱۳۷۱: ۹۱۱)

بنابراین راه محبت اهل بیت علیهم السلام به معرفت می‌رسد و هرچه بیشتر شود بر عمق این معرفت افزوده و این عشق و شناخت همپای هم ارتقا می‌یابد. دو نکته دیگر در قرآن کریم بر اهمیت محبت حقیقی ائمه اطهار علیهم السلام به عنوان راهبرد

تربیتی و استراتژی حیات برای مؤمنان افزوده و التزام نظری و عملی به آن را ضروری اعلام می‌کند.

نکته اول آیه شریفه‌ای است که در آن، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پاداش انجام رسالت الهی خود را تنها، مؤدت و محبت عترت و اهل بیت خود قرار داده و آن را از مردم طلب کرده است که در آن امر رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله، ارزشمندترین حقیقت و نعمتی است که خداوند مئان بر انسان‌ها منت نهاده و به آنان عطا نموده است با محبت اهل پیامبر صلی الله علیه و آله هم‌وزن می‌گردد. ^۱ اگرچه سود هر دو آنها - یعنی رسالت و محبت عترت - در نهایت، به خود مردم بازمی‌گردد و خداوند، بی‌نیاز از آن و غیر آن است، اما به یقین بین آن دو توازن و تعادل نسبی وجود دارد که وجوب آن را به همراه دارد.

نکته دوم مربوط به آیه سوم از سوره مائده است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پس از اعلان رسمی ولایت و خلافت حضرت علی علیه السلام پس از خویش، آن روز را به امر خداوند، روز کامل شدن دین اسلام و اتمام نعمت الهی بر مردم معرفی می‌کند و همچنین روزی که اسلام توأم با ولایت معصوم علیه السلام به عنوان اسلام مورد رضایت خدا و رسول تلقی می‌گردد. بدیهی است پذیرش ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام و فرزندان او و تبعیت از آنان، بدون محبت و رزیدن به آنان، معنا و مفهومی ندارد؛ زیرا ولای محبت، مقدمه و وسیله‌ای برای دیگر ولایها و از جمله ولای امامت که در آیه شریفه و روایات فراوان دیگر، به آن پرداخته شده است. رشته محبت است که مردم را به اهل بیت، پیوند واقعی می‌دهد که از آثار وجودی، سیرت و آموزه‌های آنان بهره گیرند (مطهری، ۱۳۷۷: ۴۱۱). از این رو کسی که بخواهد در زندگی دنیوی، در مسیر دیانت کامل، معنویت حقیقی، نعمت تامة الهی و اسلام مطلوب خداوند، گام بردارد، ضروری است محبت معصومان علیهم السلام را به عنوان استراتژی و راهبرد اساسی در حیات و مامت خود برگزیند و در پرتو نورانی آن، حرکت کند.

بنابراین می‌توان از دیدگاه اسلام، به طور عام، عامل محبت و عشق ورزیدن و به طور خاص، محبت معصومان و اهل بیت علیهم السلام را به عنوان یک «خط مشی» و «استراتژی حیات» تلقی کرد. از این طریق است که انسان می‌تواند به مرتبه الگو پذیری از آنان دست یابد و به مقصد نهایی فرایند تربیت واصل گردد. این بدان معناست که تجزیه و تحلیل حیات فردی و اجتماعی انسان، هدف‌گذاری‌ها، پایه‌گذاری جهت‌گیری زندگی آدمی، تعیین و تدوین شیوه‌ها و راهکارهای عملی و بسترسازی، اجرا و کنترل آنها، همه و همه باید با توجه به این راهبرد و

۱. «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری: ۲۳).

سیره نظری و عملی معصومان علیهم‌السلام انجام پذیرد. بدیهی است که مقوله محبت و عشق ورزیدن به آنها از نظر ماهوی، تنها یک امر احساسی و عاطفی نیست، بلکه مبتنی بر عقلانیت، خردورزی و واقع‌نگری است.

در همین راستا رویکرد تربیتی به موضوع محبت اهل بیت علیهم‌السلام شکل گرفته و به عنوان یک اصل و ضرورت پذیرفته شده در فرهنگ اسلامی و به‌ویژه حوزه مذهب‌شناسی شیعی است که کمتر مورد توجه و عنایت صاحبان اندیشه و نظریه پردازان تعلیم و تربیت قرار گرفته است.

تحلیل محتوای کتاب با رویکرد محبت اهل بیت علیهم‌السلام

با این رویکرد در باب تربیت معنوی و توصیف آن به عنوان «الگو پذیری از معصوم علیهم‌السلام» و همچنین با عنایت به تبیین موضوع محبت اهل بیت علیهم‌السلام به عنوان یک رویکرد تربیتی اساسی و بنیادی برگرفته از منابع اسلامی و شیعی، این انتظار ایجاد می‌شود که علاوه بر استفاده از این الگو در جنبه‌های مختلف آموزشی و تربیتی، منابع آموزشی و درسی و به‌ویژه در درس مرتبط با علوم انسانی و به‌طور خاص در کتب درسی دینی، این موضوع از مناظر گوناگون مورد توجه قرار گرفته و ویژگی‌ها، کارکردها، نشان‌گرها و پیامدهای تربیتی آن در متون دینی مقاطع تحصیلی و به‌خصوص در مقطع متوسطه که فراگیران در برهه حساسی از مراحل رشد عاطفی و عقلانی به سر می‌برند مطرح گردد؛ زیرا طرح و تبیین این مقوله می‌تواند در ضمن عناوین، سرفصل‌ها و محتوای کتب به‌طور صریح و شفاف یا به شکل غیرمستقیم و اشاره‌وار راه را برای ایجاد بینش، اصلاح رفتار و استمرار معارف دینی در فراگیرهموار نماید، با این نگاه و بر این مبنا بررسی و تحلیل کتب دینی در دو بخش اصلی و سه بخش فرعی انجام شده است.

بخش اول

تحلیل محتوای کتاب سه‌گانه «دین و زندگی» دوره متوسطه براساس فراوانی و درصد مؤلفه‌های مربوط به موارد کلی، اصول و ویژگی‌های محبت معصوم علیهم‌السلام

جدول ۱- درصد فراوانی‌ها

ردیف	مؤلفه‌ها	سال اول	سال دوم	سال سوم
۱	معنا و مفهوم محبت معصوم <small>علیهم‌السلام</small>	—	۴ (٪۹)	
۲	ضرورت کلی محبت معصوم <small>علیهم‌السلام</small>	—	۱ (٪۲)	۳ (٪۱/۵)

ردیف	مؤلفه‌ها	سال اول	سال دوم	سال سوم
۳	حقوق فراگیر معصومین <small>علیهم السلام</small> بر تمام انسان‌ها و مؤمنان	—	—	۶ (٪۳)
۴	مسئولیت‌ها و وظایف مردم نسبت به معصوم <small>علیهم السلام</small>	—	۱۳ (٪۲۸)	۲۳ (٪۱۲)
۵	شرایط و زمینه‌های وصول به محبت	—	—	۸ (٪۴)
۶	ارتباط توحید با ولایت مبتنی بر محبت	—	—	۲۲ (٪۱۱/۴)
۷	توصیف و تبیین دوستی با معصوم <small>علیهم السلام</small>	—	—	—
۸	لزوم تفکر و تدبیر در شئون و مقام معصومین <small>علیهم السلام</small>	۴ (٪۲۱)	—	۴ (٪۲)
۹	ضرورت پیروی از معصوم <small>علیهم السلام</small> و احترام به آنان	—	۳ (٪۶/۵)	۲۳ (٪۱۲)
۱۰	ایجاد حس کنجکاوی نسبت به سرنوشت معصومین <small>علیهم السلام</small>	—	—	۱ (٪/۵)
۱۱	ویژگی‌های رفتاری معصومین <small>علیهم السلام</small>	۴ (٪۲۱)	۱۰ (٪۲۲)	۶ (٪۳)
۱۲	ویژگی‌های معاندان و دشمنان معصومین <small>علیهم السلام</small>	—	—	۱۱ (٪۵/۷)
۱۳	معرفی شخصیت فردی معصومین <small>علیهم السلام</small>	۱۱ (٪۵۸)	—	۶۹ (٪۳۶)
۱۴	طرح دوستی و ارتباط عاطفی با معصومین <small>علیهم السلام</small>	—	۱۵ (٪۳۳)	۱۷ (٪۹)

تحلیل کتاب سال اول: به لحاظ درصد فراوانی مؤلفه‌های مربوط به موارد کلی، اصول و

ویژگی محبت معصوم علیهم السلام

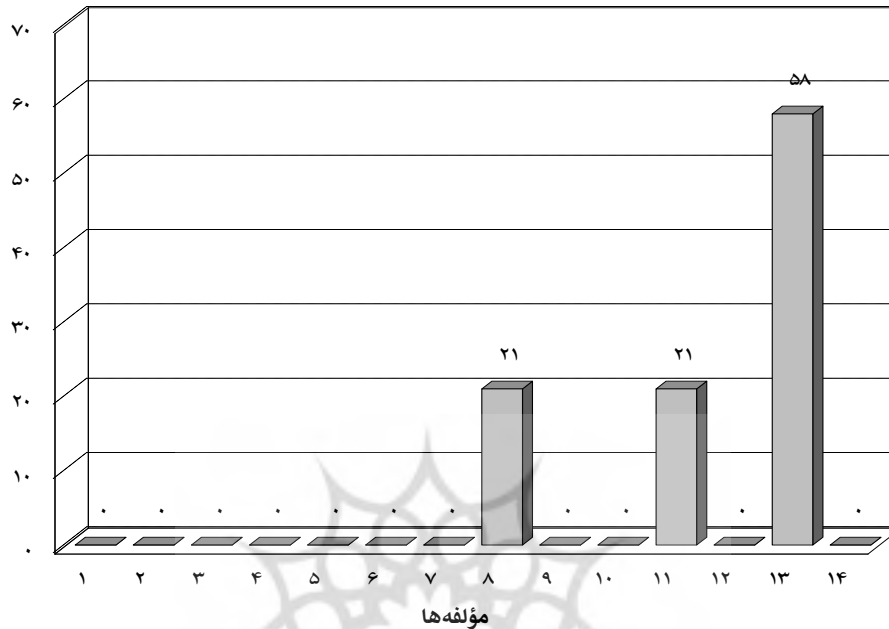
براساس جدول فوق، در کتاب‌های سه‌گانه دین و زندگی، به طور کلی ۲۵۸ مورد به مؤلفه‌های مرتبط با موارد کلی، اصول و ویژگی‌های محبت معصوم علیهم السلام پرداخته شده که بیشترین آن، یعنی ۱۹۳ مورد، در کتاب سال سوم ذکر شده است و این به دلیل طرح مباحث مربوط به موضوع «امامت» در این کتاب است.

در کتاب سال اول، تنها به سه مؤلفه اشاره شده است که از کل ۱۹ مورد، به مؤلفه «معرفی شخصیت معصومین علیهم السلام»، ۵۸٪ و به مؤلفه «ویژگی‌های رفتاری معصومین علیهم السلام» و مؤلفه «لزوم تفکر و تدبیر در شئون و مقام معصومین علیهم السلام»، هر کدام ۲۱٪ اختصاص یافته است.

با توجه به اهمیت سال اول متوسطه و آغاز شکل‌گیری جدی گرایش‌های عاطفی، عقلانی نوجوانان در این مقطع و نقش الگویی ائمه اطهار علیهم السلام و با توجه به آن که از اهداف مهم این کتاب، آموزش اولین درس‌های «راه زندگی» است، توجه بیشتر به مقوله محبت اهل بیت علیهم السلام و ابعاد گوناگون زندگی ائمه اطهار علیهم السلام، به‌ویژه در دوران کودکی و نوجوانی، ضروری به نظر می‌رسد.

طرح موضوعاتی همچون مفهوم‌شناسی محبت، ضرورت کلی آن و شرایط و زمینه‌های وصول به محبت با شیوه‌های منطقی و توصیفی و تبیین علمی و روان‌شناختی دوستی با معصومین علیهم السلام نیز می‌تواند به تربیت عاطفی فراگیران در این مرحله کمک کند.

نمودار ستونی ۱

۱. معنا و مفهوم محبت معصوم علیه السلام	۸. لزوم تفکر در شئون معصوم علیه السلام
۲. ضرورت کلی محبت معصوم علیه السلام	۹. ضرورت پیروی از معصوم علیه السلام
۳. حقوق فراگیر معصومین علیهم السلام	۱۰. ایجاد حس کنجکاوی
۴. مسئولیت‌ها و وظایف مردم	۱۱. ویژگی‌های رفتاری معصومین علیهم السلام
۵. شرایط و زمینه‌های محبت	۱۲. ویژگی‌های دشمنان معصومین علیهم السلام
۶. ارتباط توحید با ولایت	۱۳. معرفی شخصیت معصومین علیهم السلام
۷. توصیف و تبیین دوستی معصوم علیه السلام	۱۴. ارتباط عاطفی با معصومین علیهم السلام

تحلیل کتاب سال دوم به لحاظ درصد فراوانی مؤلفه‌های مربوط به موارد کلی، اصول و

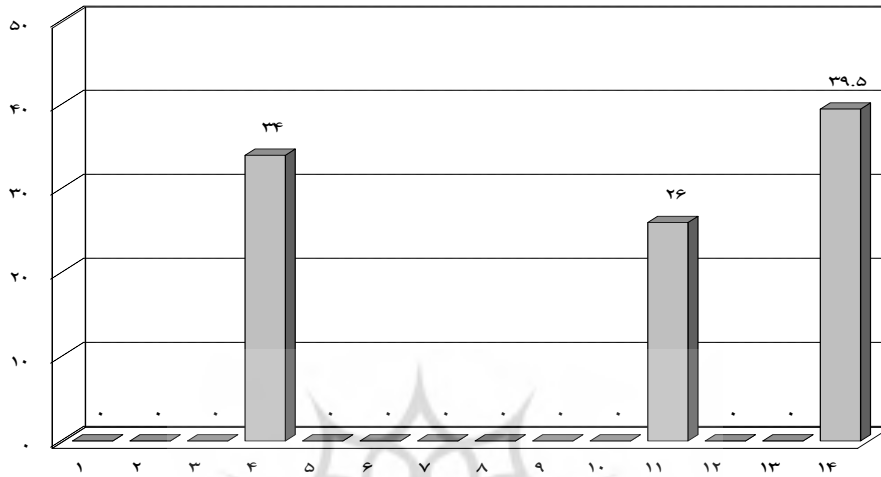
ویژگی محبت معصوم علیه السلام

در کتاب دوم به شش مورد از این مؤلفه‌ها پرداخت شده که مؤلفه «طرح دوستی و ارتباط عاطفی با معصوم علیه السلام با فراوانی ۳۳٪ بیشترین توجه مؤلفان این کتاب را به خود معطوف داشته است. درصد فراوانی سایر مؤلفه‌های مربوط به موضوع، صفر بوده است که در جای خود، محل تامل و دقت بیشتر است. در درس یازدهم این کتاب تحت عنوان «دوستی با حق» مطالبی در باب رحمت و محبت الهی، نقش محبت در زندگی و رابطه بین محبت با معرفت و ارزش دوستی با معصومین علیهم السلام آمده است با توجه به زمینه مناسب برای بحث پیرامون موضوعات مورد نظر، می‌توان به طور جامع‌تری به مباحثی همچون تبیین ماهیت دوستی با

معصوم، ضرورت آن و حقوق فراگیر معصومین برتمام پدیده‌های هستی پرداخت.

نمودارستونی ۲

مؤلفه‌ها

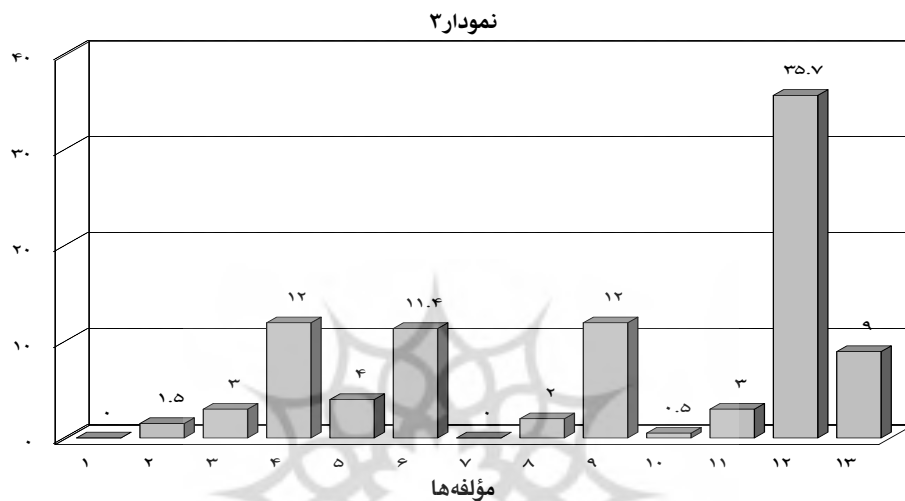
۱. معنا و مفهوم محبت معصوم علیه السلام	۸. لزوم تفکر در شئون معصوم علیه السلام
۲. ضرورت کلی محبت معصوم علیه السلام	۹. ضرورت پیروی از معصوم علیه السلام
۳. حقوق فراگیر معصومین علیهم السلام	۱۰. ایجاد حس کنجکاوی
۴. مسئولیت‌ها و وظایف مردم	۱۱. ویژگی‌های رفتاری معصومین علیهم السلام
۵. شرایط و زمینه‌های محبت	۱۲. ویژگی‌های دشمنان معصومین علیهم السلام
۶. ارتباط توحید با ولایت	۱۳. معرفی شخصیت معصومین علیهم السلام
۷. توصیف و تبیین دوستی معصوم علیه السلام	۱۴. ارتباط عاطفی با معصومین علیهم السلام

تحلیل کتاب سوم: به لحاظ درصد فراوانی مؤلفه‌های مربوط به موارد کلی، اصول و ویژگی

محبت معصوم علیه السلام

در کتاب دین و زندگی سال سوم، بیشترین توجه به طرح مؤلفه‌های مورد نظر صورت گرفته است که در این میان، مؤلفه «معرفی شخصیت معصومین علیهم السلام» با حدود ۳۶٪ فراوانی، بیشتر مد نظر بوده است و کمترین فراوانی نیز مربوط به «ایجاد حس کنجکاوی نسبت به سرنوشت معصومین علیهم السلام» است. این کتاب به دلیل طرح موضوعاتی در باب رسالت، امامت و ولایت فقیه، زمینه برای مباحث مربوط به ولایت در محبت معصوم علیه السلام فراهم بوده است. اما به دو مؤلفه بنیادی آن یعنی «معنا و مفهوم محبت معصوم علیه السلام» و «توصیف و تبیین دوستی با معصوم علیه السلام» که می‌توانند نقش اساسی در آموزش و تفهیم این مفاهیم داشته باشند، هرگز

پرداخته نشده است. برخی از مؤلفه‌های دیگر نیز که توجه به محتوا و موارد آن در متون اسلامی و زندگی پیشوایان دین می‌تواند به طور مستقیم، باعث ایجاد دوستی و دلبستگی نسبت به آنان گردد نیز به میزان قابل توجه، مد نظر نبوده است. مانند حقوق فراگیر معصوم به انسان‌ها و مؤمنان، ضرورت کلی و لزوم تفکر و تدبیر در شئون و مقام معصوم علیه السلام.

۱. ضرورت کلی محبت معصوم علیه السلام	۸. ضرورت پیروی از معصوم علیه السلام
۲. حقوق فراگیر معصومین علیهم السلام	۹. ایجاد حس کنجکاو
۳. مسئولیت‌ها و وظایف مردم	۱۰. ویژگی‌های رفتاری معصومین علیهم السلام
۴. شرایط و زمینه‌های محبت	۱۱. ویژگی‌های دشمنان معصومین علیهم السلام
۵. ارتباط توحید با ولایت	۱۲. معرفی شخصیت معصومین علیهم السلام
۶. توصیف و تبیین دوستی معصوم علیه السلام	۱۳. ارتباط عاطفی با معصومین علیهم السلام
۷. لزوم تفکر در شئون و مقام معصوم علیه السلام	

بخش دوم

جدول شماره ۲: تحلیل محتوای کتاب سه گانه «دین و زندگی» دوره متوسطه براساس فراوانی و درصد مؤلفه‌های مربوط به موارد کلی، آثار، کارکردها و پیامدهای مثبت محبت معصوم علیه السلام

ردیف	مؤلفه‌ها	سال اول	سال دوم	سال سوم
۱	اهداف امامت و ولایت مبتنی بر محبت	۴ (٪۴/۶)	۲ (٪۱/۵)	۷۳ (٪۲۷)
۲	نقش و جایگاه معصومین در زندگی انسان	—	—	۷ (٪۲/۶)
۳	تأثیر محبت معصوم بر روابط بین انسان‌ها	—	—	—
۴	تعریف و تمجید از معصومان <small>علیهم السلام</small>	۱۳ (٪۱۵)	۱ (٪۰/۸)	۱۲ (٪۴)
۵	تأثیر وجود معصوم در عالم تکوین	—	۱ (٪۰/۸)	۷ (٪۲/۶)
۶	فواید و نتایج دوستی معصوم در هنگام مرگ	—	—	—

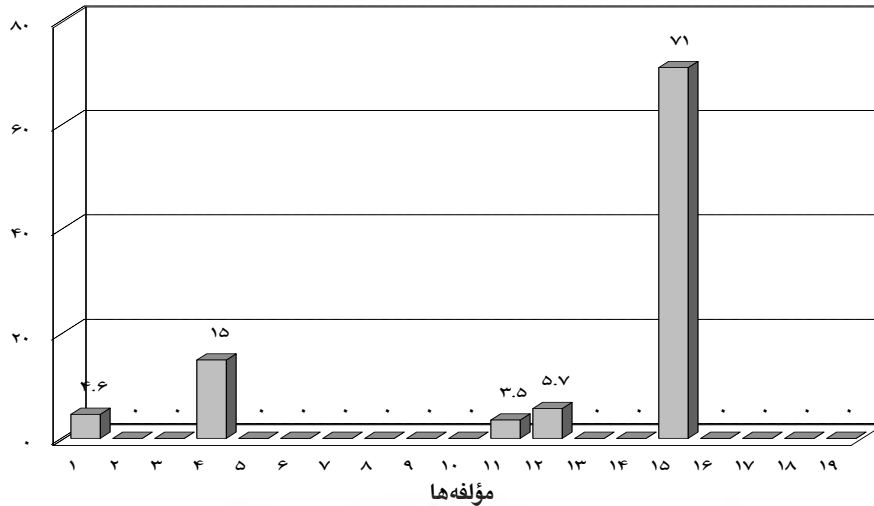
ردیف	مؤلفه‌ها	سال اول	سال دوم	سال سوم
۷	فواید و نتایج دوستی معصوم در عالم برزخ	—	—	—
۸	فواید و نتایج دوستی معصوم در آخرت	—	—	—
۹	توسل به معصوم در استجابت دعا	—	—	—
۱۰	نقش دوستی معصوم در دوری از گناه	—	—	—
۱۱	رشد احساس تعلق به فرهنگ اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۳(٪۳/۵)	۱(٪۰/۸)	۲(٪۰/۷۵)
۱۲	استفاده از مواعظ و نصایح معصومین در زندگی	۵(٪۵/۷)	۲۱(٪۱۶)	۵(٪۲)
۱۳	تقویت روحیه انتظار و آمادگی برای ظهور امام زمان	—	—	۸۰(٪۳۰)
۱۴	حق طلبی و ظلم ستیزی با الگوپذیری از معصوم	—	۱۳(٪۱۰)	۱۵(٪۵/۶)
۱۵	ذکر احادیث و روایات معصومین <small>علیهم السلام</small>	۶۲(٪۷۱)	۸۱(٪۶۲)	۵۰(٪۱۹)
۱۶	امر به معروف و نهی از منکر برگرفته از زندگی معصوم <small>علیهم السلام</small>	—	۸(٪۶)	—
۱۷	نقش دوست داری معصوم در قبولی عبادات	—	—	—
۱۸	نفی دشمنی با معصومین <small>علیهم السلام</small>	—	۲(٪۱/۵)	۲۷(٪۱۰)
۱۹	آسیب‌ها و پیامدهای منفی عدم محبت معصوم <small>علیهم السلام</small>	—	—	—

بر اساس جدول فوق، مجموعه فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده مربوط به آثار، کارکردها و پیامدهای مثبت محبت معصوم علیهم السلام در کتاب‌های سه گانه «دین و زندگی»، «۴۸۳ مورد است که از بین آنها، کتاب سال اول با ۸۷ مورد، کمترین فراوانی و کتاب سال سوم با ۲۶۶ مورد، بیشترین فراوانی را دارند.

در کتاب سال اول، از میان مؤلفه‌های نوزده گانه تنها به پنج مؤلفه اشاره شده است که مؤلفه «ذکر احادیث و روایات معصومین علیهم السلام» با ۶۲ مورد و فراوانی ۷۱٪ و مؤلفه «اهداف امامت و ولایت مبنی بر محبت» با ۴ مورد و فراوانی ۴/۶٪ به ترتیب، بیشترین و کمترین توجه را به خود، معطوف داشته است.

با توجه به این که در این کتاب به چهارده مؤلفه به طور کلی پرداخته شده است و موارد مطرح شده نیز بیشتر به طور غیرمستقیم، ناظر به برقراری ارتباط و ایجاد دل بستگی نسبت به اهل بیت علیهم السلام است، طرح موضوعاتی همچون نقش و جایگاه معصوم در زندگی انسان، تأثیر محبت معصوم بر روابط بین انسان‌ها و فواید دوستی معصوم در هنگام مرگ، عالم برزخ، آخرت، استجابت دعا و دوری از گناه، ضروری به نظر می‌رسد.

این مباحث می‌تواند به طور مستقیم و موثر در ایجاد و تقویت نگرش مثبت و گرایش به ائمه اطهار علیهم السلام و معصومان و پیروی از آنان، نقش ایفا کند.

۱۱. رشد احساس تعلق به فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام
۱۲. استفاده از مواعظ و نصایح معصومین در زندگی
۱۳. تقویت روحیه انتظار برای ظهور امام زمان
۱۴. حق طلبی و ظلم‌ستیزی با الگوپذیری از معصوم
۱۵. ذکر احادیث و روایات معصومین علیهم‌السلام
۱۶. امر به معروف و نهی از منکر مبتنی بر سیره معصوم
۱۷. نقش دوستداری معصوم در قبولی عبادات
۱۸. نفی دشمنی با معصومین علیهم‌السلام
۱۹. آسیب‌های عدم محبت به معصوم
۱. اهداف امامت و ولایت مبتنی بر محبت
۲. نقش و جایگاه معصومین در زندگی انسان
۳. تأثیر محبت معصوم بر روابط بین انسان‌ها
۴. تعریف و تمجید از معصومان علیهم‌السلام
۵. تأثیر وجود معصوم در عالم تکوین
۶. فواید و نتایج دوستی معصوم در هنگام مرگ
۷. فواید و نتایج دوستی معصوم در عالم برزخ
۸. فواید و نتایج دوستی معصوم در آخرت
۹. توسل به معصوم در استجابات دعا
۱۰. نقش دوستی معصوم در دوری از گناه

نمودار ستونی ۴: تحلیل محتوای کتاب سال اول به لحاظ درصد فراوانی مؤلفه‌های مربوط به آثار.

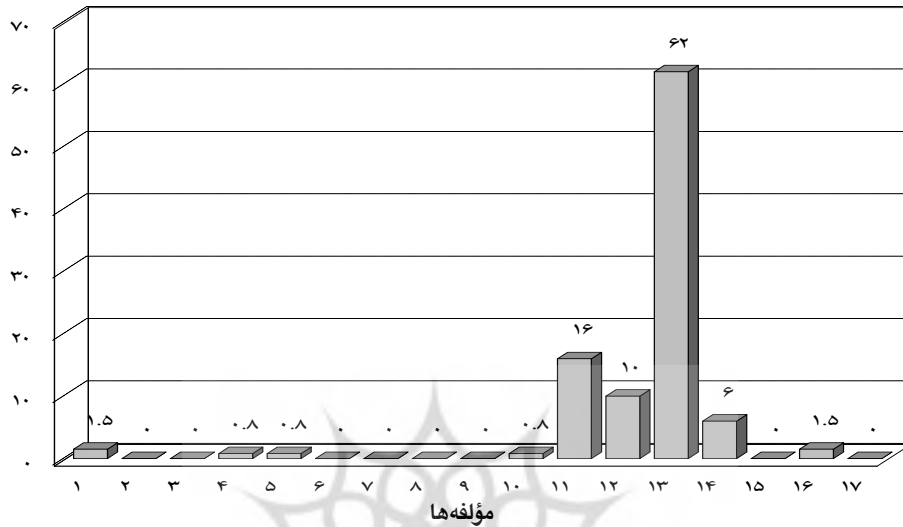
کارکردها و پیامدهای مثبت محبت معصوم علیهم‌السلام

در کتاب سال دوم به نه مورد از این مؤلفه‌ها پرداخته شده که مؤلفه «ذکر احادیث و روایات معصومین» با ۶۲٪ بیشترین فراوانی و هرکدام از مؤلفه‌های «تعریف و تمجید از معصوم»، «تأثیر وجود معصوم در عالم تکوین» و «رشد احساس تعلق به فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام» با یک مورد و ۸/۰٪ کمترین فراوانی را دارد. در این کتاب نیز همانند سال اول، تقریباً به مؤلفه‌هایی که به طور مستقیم به طرح موضوع محبت و دوست داشتن معصوم می‌پردازد، پرداخته نشده است. با توجه به آن که در این کتاب، سخن در باب موضوعات مرتبط با مؤلفه‌های موردنظر مانند نقش محبت به حق و آثار آن، جلوه‌هایی از عشق به خداوند و محبت با معرفت آمده است، نویسندگان به شیوه‌ای جامع‌تر می‌توانند به بحث و تبیین بسیاری از مؤلفه‌های مورد مطالعه بپردازند؛ به ویژه درباره فواید و نتایج مثبت دوستی و محبت نسبت به معصومان علیهم‌السلام

در فرایند سیر تحول زندگی انسان‌ها از دنیا تا آخرت.

درصد فراوانی‌ها

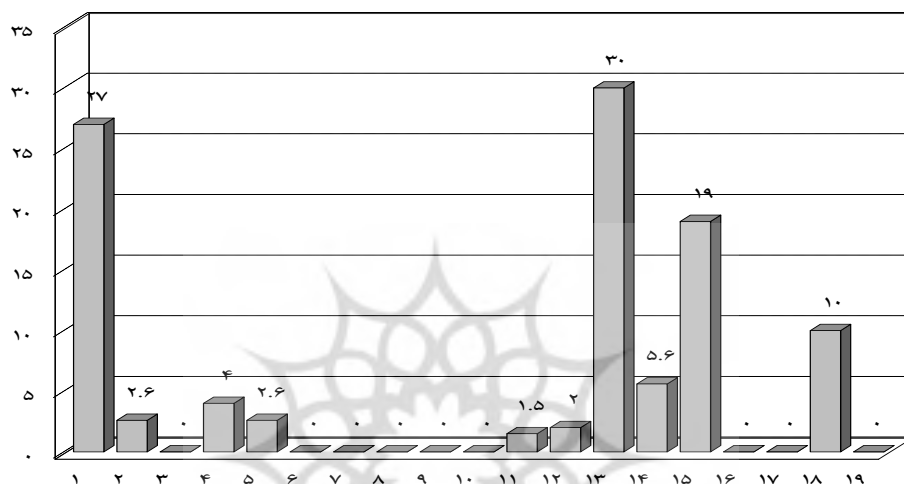
۱۱. رشد احساس تعلق به فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام	۱. اهداف امامت و ولایت مبتنی بر محبت
۱۲. استفاده از مواعظ و نصایح معصومین در زندگی	۲. نقش و جایگاه معصوم در زندگی انسان
۱۳. تقویت روحیه انتظار برای ظهور امام زمان	۳. تأثیر محبت معصوم بر روابط بین انسان‌ها
۱۴. حق طلبی و ظلم ستیزی با الگوپذیری از معصوم	۴. تعریف و تمجید از معصومان علیهم‌السلام
۱۵. ذکر احادیث و روایات معصومین علیهم‌السلام	۵. تأثیر وجود معصوم در عالم تکوین
۱۶. امر به معروف و نهی از منکر مبتنی بر زندگی معصوم	۶. فواید دوستی معصوم در هنگام مرگ
۱۷. نقش دوستداری معصوم در قبولی عبادات	۷. نتایج دوستی معصوم در عالم برزخ
۱۸. نفی دشمنی با معصومین علیهم‌السلام	۸. فواید و نتایج دوستی معصوم در آخرت
۱۹. آسیب‌های عدم محبت به معصوم	۹. توسل به معصوم در استجاب دعا
	۱۰. نقش دوستی معصوم در دوری از گناه

نمودار ستونی ۵: تحلیل محتوای کتاب سال دوم از نظر درصد فراوانی مؤلفه‌های مربوط به آثار، کارکردها و

پیامدهای مثبت محبت معصوم علیهم‌السلام

در کتاب سال سوم نیز نُه مؤلفه مورد توجه قرار گرفته است. مؤلفه «تقویت روحیه انتظار و آمادگی برای ظهور امام زمان» با ۳۰٪، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. در این کتاب از این نظر که مباحث مربوط به ائمه اطهار علیهم‌السلام و اوضاع فرهنگی و سیاسی عصر امامان معصوم علیهم‌السلام و موضوع امامت و ولایت فقیه مطرح شده است، زمینه مناسبی برای مطالب درباره نقش و جایگاه معصومان در زندگی انسان و تأثیر محبت معصوم علیهم‌السلام بر روابط بین انسان‌ها و همچنین فواید و پیامدهای محبت معصوم در دنیا و آخرت وجود داشته است؛ اما

تنها در هفت مورد از این کتاب به این مؤلفه‌ها پرداخته شده و بیشتر اهداف امامت و ولایت به صورت‌های کلی مورد بررسی قرار گرفته است و از سوی دیگر نیز به آسیب‌ها و پیامدهای منفی محبت نداشتن به معصومین علیهم‌السلام اصلاً اشاره نشده است. کمترین فراوانی در این کتاب نیز مربوط به مؤلفه «رشد احساس تعلق به فرهنگ اهل‌بیت» است که به طور غیرمستقیم به موضوع محبت اهل‌بیت علیهم‌السلام مربوط می‌شود.

مؤلفه‌ها

۱. اهداف ولایت مبتنی بر محبت
۲. نقش وجایگاه معصومین در زندگی
۳. تأثیر محبت معصوم بر روابط بین انسان‌ها
۴. تعریف و تمجید از معصومان علیهم‌السلام
۵. تأثیر وجود معصوم در عالم تکوین
۶. فواید دوستی معصوم در هنگام مرگ
۷. فواید دوستی معصوم در عالم برزخ
۸. نتایج دوستی معصوم در آخرت
۹. توسل به معصوم در استجاب دعا
۱۰. نقش دوستی معصوم در دوری از گناه
۱۱. رشد احساس تعلق به فرهنگ اهل‌بیت علیهم‌السلام
۱۲. استفاده از مواعظ و نصایح معصومین در زندگی
۱۳. تقویت روحیه آمادگی برای ظهور امام زمان
۱۴. حق طلبی و ظلم‌ستیزی با الگوپذیری از معصوم
۱۵. ذکر احادیث و روایات معصومین علیهم‌السلام
۱۶. امر به معروف و نهی از منکر برگرفته از زندگی معصوم
۱۷. نقش دوستداری معصوم در قبولی عبادات
۱۸. نفی دشمنی با معصومین علیهم‌السلام
۱۹. آسیب‌های عدم محبت به معصوم

نمودار ستونی ۴: تحلیل محتوای کتاب سال سوم از نظر درصد فراوانی مؤلفه‌های مربوط به آثار،

کارکردها و پیامدهای مثبت محبت معصوم علیهم‌السلام

نتیجه‌گیری

اهمیت اصل محبت اهل‌بیت علیهم‌السلام در حوزه معرفت‌دین و مذهب‌شناسی، حقیقتی اساسی و

انکارناپذیر به شمار می‌رود که هم در مبانی نظری تربیتی و استفاده از ساختار عاطفی در آموزش و هم در مبانی عملی به عنوان یک الگو قابل بحث است. اگرچه در عرصه دانش تعلیم و تربیت و از نظر ویژگی‌های تربیتی، این مقوله کمتر مورد ملاحظه و عنایت صاحب‌نظران و تحلیل‌گران قرار گرفته است، اما بدیهی است که با رویکردی تربیتی می‌توان آن را به عنوان یک خط مشی و گرایش بنیادی در زندگی انسان و همچنین به مثابه یک نظریه تربیت معنوی مطرح کرد؛ به ویژه آن که به عنوان فرایند الگوپذیری از معصوم علیه السلام پوششی عمومی گسترده در هر طیف و گروه سنی دارد.

بر اساس چارچوب نظری این پژوهش، می‌توان از دو منظر به اصل محبت معصوم علیه السلام پرداخت. در ابتدا اثبات ضرورت کلی آن مطرح و به عنوان یک استراتژی حیات انسانی برای پذیرش ربوبیت خداوند و قرار گرفتن در مسیر تربیت معنوی و زمینه‌ای برای درک و دریافت محبت حق، قابل تأمل جدی است. این رویکرد به ویژه بر مبنای آموزه‌های قرآنی و تأکید بر «مودت فی القربی» به عنوان پاداش رسالت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم، مقدمه‌ای است برای مطرح شدن آن به عنوان محور اصلی یک نظریه تربیتی که می‌تواند راهنمای عمل قرار گیرد. در این بخش، رویکرد تربیتی به موضوع محبت اهل بیت علیهم السلام به عنوان یک اصل و ضرورت پذیرفته شده در فرهنگ اسلامی و تفکر شیعی مد نظر بوده است. در حوزه نظری مباحث تربیت اسلامی می‌توان این مقوله را محل ورود یک نظریه یا شبه نظریه تربیتی ناب دینی و مذهبی در نظر گرفت که آثار و نتایج فراگیر آن مراحل مختلف حیات انسان مؤمن را در دنیا، برزخ و آخرت در بر می‌گیرد و او را به سرانجام و مقصد نهایی تربیت معنوی می‌رساند؛ زیرا ویژگی مهم موضوع مورد نظر آن است که می‌توان آن را از جنبه‌های دینی، عاطفی و روان‌شناختی و همچنین از دیدگاه انسان‌شناسی فلسفی و عرفانی مورد بررسی قرار داد که در این پژوهش به مواردی از آنها اشاره شده است.

در تحلیل تربیتی اصلی محبت معصوم علیه السلام، تبیین ویژگی‌ها، کارکردها، نشان‌گرها و پیامدهای تربیتی آن بر این دلالت دارد که می‌توان این اصل را با یک نگرش علمی، تئوریک و کاربردی مورد توجه قرار داد و به جنبه‌های گوناگون آن پرداخت. استفاده از این اصل به عنوان یک روش تربیت معنوی می‌تواند مانع بسیاری از آسیب‌ها و مشکلات عاطفی، اخلاقی و اجتماعی برای فراگیران به ویژه در دوره نوجوانی گردد.

با این نگاه در این پژوهش نگرش به محبت اهل بیت علیهم السلام در کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه، به روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفته است.

از مجموع یافته‌ها در این قسمت از پژوهش می‌توان به این نتیجه دست یافت که پرداختن به موضوع محبت و برقراری ارتباط عاطفی - عقلانی با معصومان به عنوان الگوهای بشری و بندگان برگزیده خداوند، باید بیش از پیش و به اشکال گوناگون در منابع درسی و کتب دینی مقطع متوسطه مورد تأکید قرار گیرد. این از آن‌روست که از نظر اسلام و منابع دینی و مذهبی، هرکدام از آنان در همه ابعاد علمی، اخلاقی، عقلانی، اجتماعی و به صورت کلی، دنیوی و اخروی، به عنوان راهبر و اسوه‌های عملی و کارآمد معرفی شده‌اند و تنها عامل رستگاری و سعادت آدمی، رهروی آنان در همه زمینه‌ها و گونه‌های مختلف رفتاری است.

نمودارهای شش‌گانه مربوط به دو مؤلفه عمده این موضوع - یعنی اصول و ویژگی‌های محبت معصوم علیهم‌السلام و همچنین آثار، کارکردها و پیامدهای مثبت مربوط به آن - نشان‌گر آن است که باید به بیشتر موارد و مصادیق مربوط به این دو مؤلفه در کتاب‌های درسی دینی دوره متوسطه اهمیت داده شود و در تدوین و تألیف این کتاب‌ها و محتوای آنها، اصلاحاتی صورت پذیرد. این تغییرات می‌تواند براین اساس باشد که توصیه‌ها، آموزه‌ها و راهنمایی‌های گفتاری و رفتاری برگرفته از شخصیت‌هایی همچون پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه اطهار علیهم‌السلام از لابه‌لای منابع گوناگون درباره اهداف، اصول، مراحل و شیوه‌های تربیت معنوی مبتنی بر محبت اهل بیت علیهم‌السلام با دقت و جامعیت بیشتری استخراج شود و متناسب با ویژگی‌های فردی و اجتماعی و روان‌شناختی افراد در دوره‌های مختلف و نحوه شکل‌گیری شخصیت و رفتارهای آنان، به خصوص در دوره نوجوانی، در مضامین و محتوای کتاب‌های درسی و به طور خاص در کتاب *دین و زندگی* مقطع متوسطه، مورد استفاده قرار گیرد.

به هر حال می‌توان نتیجه گرفت که در این کتاب‌ها به مقوله محبت نسبت به اهل بیت علیهم‌السلام و شیوه‌های برقراری ارتباط عاطفی - عقلانی با آنان باید بیشتر توجه شود. پرداختن به این موضوع نه تنها در مباحث مربوط به امامت و ولایت، بلکه در بیشتر مطالب اعتقادی و اخلاقی این کتاب‌ها می‌تواند مطرح باشد. چگونگی برخورد معصومان با افراد از گروه‌ها و قبایل گوناگون با عقاید، علایق و زمینه‌های گوناگون فکری و اجتماعی و چگونگی تأثیرگذاری بر آنان می‌تواند به صورت‌های متنوع در قالب عناوین و مضامین درسی این کتاب‌ها گنجانده شود. این‌گونه مطالب و همچنین تأکید و اصرار بر نقش تکوینی و تشریحی آنان و جایگاه مؤثر آنها در سلسله مراتب عالم هستی و بیان دلایل عقلی، فطری و نقلی بر این موضوع، می‌تواند نگرش دانش‌آموزان را نسبت به معصومان علیهم‌السلام تغییر دهد و به ایجاد یک ارتباط عاطفی با آنان کمک کند. همچنین بیان آثار، نتایج و پیامدهای مثبت آن و اشاره به

قصه‌ها و داستان‌های واقعی افرادی که از این نعمت بزرگ برخوردار بوده و در زندگی خود از آن استفاده کرده‌اند، می‌تواند مفید واقع شود. این داستان‌ها ناظر به تجارب افرادی است که از طریق توسل به این بزرگواران به عنوان وسایط فیض الهی توانسته‌اند بر بسیاری از مشکلات و دشواری‌ها فایق آیند و با بصیرت و بینش، عاقبت دنیوی و اخروی خود را برای دستیابی به سعادت و رستگاری و رضای الهی ترسیم کنند.

منابع

- امین زاده، محمدرضا (۱۳۷۸ش)، *انسان شناسی*، قم، انتشارات در راه حق.
- بیبی، ارل (۱۳۹۲ش)، *روش های تحقیق در علوم اجتماعی*، ترجمه: دکتر رضا فاضل، تهران، انتشارات سمت، ویرایش یازدهم، چاپ نهم.
- بورگ، والتر و همکاران (۱۳۸۲ش)، *روش های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان شناسی*، ترجمه: احمد رضا نصر و همکاران، تهران، انتشارات سمت و دانشگاه شهید بهشتی.
- فیض کاشانی، محسن (۴۰۸ق)، *المحجّة البيضاء فی تهذیب الاحیاء*، بیروت، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.
- قمی، عباس (۱۳۷۱ش)، *مفاتیح الجنان*، تهران، انتشارات فیض کاشانی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۵ق)، *الکافی*، بیروت، دارالاضواء.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، *معارف اسلامی در آثار شهید مطهری*، قم، معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۹۹ق)، *تفسیر نمونه*، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیة.
- نلر، جی. اف (۱۳۷۷ش)، *آشنایی با فلسفه آموزش و پرورش*، تهران، انتشارات سمت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مفکر

سال نهم، شماره ۳۶، زمستان ۱۳۹۴

۱۲۴